

Для кожної дії потрібен мотив – усвідомлене спонукання, яке обумовлює дію для задоволення якої-небудь потреби людини. Сукупність мотивів – мотивація, у великій мірі визначає спосіб життя людини. Тобто для збереження здоров'я дуже важлива мотивація здорового способу життя. Починати формування здорового способу життя, на нашу думку, необхідно з врахуванням природи мотивів, що спонукають до вибору діяльності із задоволення потреб особистості.

У процесі теоретичного аналізу нами також з'ясовано, що на формування здорового способу життя впливає низка об'єктивних і суб'єктивних факторів. Так, до об'єктивних належать: передумови для ведення здорового способу життя (організація раціонального харчування, умови для занять фізичною культурою, відпочинку), які належать до сфер матеріального, виробничого, сімейно – побутового і духовного життя, сприятливе середовище існування (повітря, ґрунт, вода), а також інші фактори, що зумовлюють потребу та бажання людини дотримуватись здорового способу життя.

До суб'єктивних чинників ми віднесли: спадкову біологічну основу, психічні почуття, установок, національного менталітет, спрямованість поведінки. Тобто формування мотивації до здорового способу життя, на нашу думку, має базуватися на обумовленій цілісності активно взаємодіючих учасників оздоровчого процесу (медичних працівників, соціальних педагогів, вчителів, психологів та батьків).

З огляду на це ми вважаємо, що формування мотивації до здорового способу життя дітей молодшого шкільного віку має реалізуватися через дотримання основних умов, а саме: врахування вікових особливостей розвитку мотиваційної сфери дітей; співпраця батьків та школи; зацікавленість всіх учасників цього процесу; включення учасників процесу в різні види ігрової діяльності.

Отже, формування мотивації здорового способу життя дітей молодшого шкільного віку має враховувати названі фактори і бути комплексним процесом. Формування мотивації до здорового способу життя у молодшому шкільному віці визначається впливом низки зовнішніх чинників, фізіологічними та психологічними особливостями дитини цього віку, зокрема у віці 6-9 років закладається майбутній потенціал здоров'я, це найважливіший час для виховання здорового способу життя. Діти молодшого шкільного віку вже здатні розуміти й усвідомлювати залежність стану здоров'я від способу життя. Цей процес проходить через усвідомлення необхідності здорового способу життя, як передумови всієї подальшої життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексєєнко Т.Ф. Мотивація й цінності групування школярів у малі групи//Соціальна педагогіка: теорія і практика. – Київ, 2010.- №2.- с. 24-30
2. Вакуленко О.В Світогляд здорового способу життя як соціально-педагогічна проблема/ Наук.вісн.: Зб.наук.праць. Вип. 10-11. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д.Ушинського, 2001. – с.44-49
3. Занюк С.С. Психологія мотивації/ Навч. Посіб. Для студ. – Київ: Либідь, 2002, - 304 с.
4. Формування здорового способу життя молоді: проблеми і перспективи / О. Яременко, О. Балакірева, О. Вакуленко та ін. - К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. -207 с.

Вовк Я. О.

ПРІОРИТЕТНІ ЗАСАДИ ОСВІТИ У ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Після отримання незалежності Україна ввійшла у світовий політикум як окрема геополітична одиниця. Розбудова держави охопила всі сфери, отже не минула й освіту. Закон України «Про освіту» був прийнятий у травні 1991 році, за три місяці до історичного «Акту проголошення незалежності України» і фактично був Законом Української РСР "Про освіту". Відтоді до документу було внесено 36 поправок та редакцій, які адаптували його до поточного моменту¹. Однак його актуальність обумовлена не лише внесеними змінами, але основними засадами, які відповідають системі цінностей сучасного українського суспільства. Поряд із тим, відбуваються спроби привести українську освіту у відповідність до європейських стандартів. Отже сучасна українська освіта переживає період реформування й уніфікації внутрішніх державних, суспільних та загальноосвітніх освітніх тенденцій. Тому важливим залишається звернення до власного минулого, коли у добу Української Центральної Ради у 1917-1918рр. робилися спроби відірватися від великодержавних стеріотипів та створити власну модель освіти. Слід зауважити, що чимало ідей пріоритетні засади освіти проекту єдиної школи не втратили своєї актуальності і співзвучні з тими, які відбиті в Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), затвердженій Кабінетом Міністрів України 3 листопада 1993 року № 896.

Звертаючись до проблеми основних засад освіти в Україні у добу Центральної Ради, ми зауважили, що радянська історіографія обійшла увагою цю тему. В той же час помітний вклад в її розробку внесли українські дослідники з-за кордону. Серед них значна кількість діячів української політичної еміграції які дали оцінку подіям у спеціальних працях та мемуарах: М. Грушевський, Д. Дорошенко, С. Постернак, С. Сірополко, Є. Чикаленко та ін. У працях відомих педагогів і діячів культурно-освітнього руху І. Огієнка, С. Русової, П. Холодного, Я. Чепіги та ін. була розроблена методологія викладання різних предметів в українській школі. Їх роботи вагомі не лише через аналітичний аспект, але й з огляду на інформативність, як учасників безпосередніх учасників подій. З іншого боку, саме як сучасники, ці автори не уникли певного суб'єктивізму.

У змінених політичних умовах та демократизації суспільного життя в 1990-х роках, відбулося зростання зацікавленості проблемою фахівців історії України, історії освіти, інших суміжних дисциплін (Л. Вовк, В. Кульчицький та ін.). З'явилися також нові дисертаційні дослідження, опубліковані статті.

Після проголошення незалежності України були відкриті фонди архівних установ, раніше недоступні для дослідників. Серед них фонди Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України: Ради народних міністрів УНР (ф. 1063), Ради міністрів УНР (ф. 1064) та Української Центральної ради (ф. 1660), Народного комісаріату освіти (ф. 166), Міністерства освіти УНР (ф. 2201), управління Київським навчальним округом (ф. 707).

Важливим джерелом для дослідників проблеми є центральні ("Вісті з Української Центральної Ради", "Державний вісник"), регіональні та спеціалізовані педагогічні періодичні видання 1917-1918 рр. (часопис "Вільна українська школа"). В публікаціях присутній суб'єктивізм поточного моменту, проте за ними можна чітко прослідкувати хронологію подій.

Першочерговий науковий інтерес представляють опубліковані урядові документи, серед яких найважливіший для дослідників – "Проект єдиної школи на Україні". Він став основним та завершальним документом який визначив пріоритетні засади української освіти у 1917-1920рр.

Проблема розвитку освіти в Україні перебувала під постійною увагою широкої громадськості української прогресивної інтелігенції на межі XIX-XX ст. Напередодні 1917 р. відбувалася активізація педагогічної думки й практики. Протягом 1917 р. питання освіти як дітей так і дорослих продовжувало набувати поступального розвитку. Воно вирішувалося як «знизу», завдяки вже існуючим освітнім закладам, так і «зверху» – при підтримці Центральної Ради та установ, що займалися освітою. Наголошувалося на використанні української мови як засобу демократизації освіти, вільного розвитку свідомого мислення.

Школа в Російській імперії була чужою для українського народу по змісту, по духу та з огляду на мову. На початку XX ст. кількість грамотних серед населення України становило 24 %, а в окремих губерніях ще менше. Система народної освіти у Російській імперії початку XX ст. відзначалася багатотиповістю і становістю шкіл та інших навчальних закладів. Характерними були також відсутність загального керівництва та наступності у навчальних планах та програмах для різних типів навчальних закладів, висока вартість навчання, роздільне навчання хлопчиків та дівчаток у середніх школах, обмеженість освіти для жінок.

Лютнева революція 1917р. в Росії докорінним чином змінила політичну ситуацію і в Україні. Поза політичними та економічними справами до сфер діяльності Української Центральної Ради (Далі: УЦР), створеної у березні 1917 р. відносилася також освіта. Освітня політика УЦР була демократичною і саме за її часів було закладено основу революційних перетворень у цій сфері. Було проголошено головне завдання освітньої політики – відродження рідної мови і школи. Вже в березні 1917р. вийшли розпорядження про навчання українською мовою в початкових школах та відкриття двох державних українських гімназій, а також чотирьох кафедр українознавства в діючих університетах.

Особливістю перебудови школи у 1917-1918 рр. стало те, що українські громадські організації: товариство шкільної освіти, учительські організації, товариство "Просвіта", не лише надавали велику підтримку і допомогу, але й ініціювали їх. Наприклад, на початку квітня 1917 р. відбулися збори членів Товариства вчителів Верхньодніпровського повіту на Катеринославщині. У прийнятій резолюції, яку направили в Українську Центральну Раду, йшлося про те що школа в Україні «повинна бути вільною і єдиною, навчання в ній слід вести рідною мовою», а «початкова наука повинна бути обов'язковою, загальною, безплатною»^і. Аналогічні резолюції були ухвалені на відповідних з'їздах і в інших регіонах України.

Організацію українських шкіл спочатку фінансувала виключно громадськість. Найпершою було відкрито українську гімназію ім. Т.Г.Шевченка 18 березня 1917р. на кошти Товариства шкільної освіти і пожертвування окремих осіб. Вона працювала у приміщенні іншої гімназії, у вечірню зміну. Такий стан був характерним і для інших українських шкіл: відсутність власного приміщення, друга зміна навчання, недостатня матеріальна підтримка держави. Протягом 1917р. в Україні були організовані 39 українських гімназій: на Київщині – 13, на Полтавщині – 14, на Поділлі – 4, на Чернігівщині – 2, на Харківщині – 1. Переважна кількість їх – 25 із 39 – діяли у селах^{іі}.

Питання відродження української школи було найголовнішою проблемою двох Всеукраїнських учительських з'їздів, які відбулися у квітні і серпні 1917 р.

Всеукраїнське товариство шкільної освіти, засноване у березні 1917 р. й очолюване Іваном Стешенком, ініціювало скликання I-го Всеукраїнського учительського з'їзду. Він відбувся 5-6 квітня 1917 р. за участю 500 делегатів. У Національному музеї історії України (Далі: НМІУ) зберігається оригінал його програми. Це листівка на двох аркушах під назвою «Програма з'їзду українських професорів і вчителів (5 квітня 1917 року)», де зазначені його завдання. Захід мав відбуватися по трьох секціях: народної, середньої та вищої школи, та вищої школи. Основними завданнями були: українізація та методи її здійснення у існуючих навчальних закладах, створення нових українських шкіл та підручників для них, розв'язання проблеми вчительських кадрів та їх самоосвіти^{ііі}.

Одним із рішень з'їзду, поданих на розгляд до Центральної Ради, було створення нею Головної української шкільної ради, «яка повела б справу організації рідної школи й освіти на Україні». Також з'їзд ухвалив «однотипну» українізацію школи (тобто ідентичну для всіх типів шкіл), спільне навчання хлопчиків та дівчаток у середній школі (т.зв. гімназії) й утримання її державним коштом, а також забезпечення прав національних меншин та інші демократичні рішення.

Зважаючи на постанови з'їзду, при Українській Центральній Раді було створено шкільну комісію, до складу якої ввійшла вся Рада Всеукраїнського товариства шкільної освіти. На базі цієї комісії виникла Генеральна Шкільна Рада при Генеральному Секретаріаті Освіти. Генеральним секретарем освіти з червня 1917 року став Іван Стешенко. Його заступником був обраний Петро Холодний, який обіймав також посади директора Першої Київської Української гімназії, товариша голови Всеукраїнського товариства шкільної освіти, товариша Генерального секретаря освіти^{іііі}. Обидва діячі зробили значний внесок в розробку засад української освіти та їх втілення на практиці. Товариство шкільної освіти брало активну участь у проведенні літніх учительських курсів, які відбулися майже в усіх повітах України. Для початкових шкіл були надруковані необхідні українські підручники і термінологічні словники^{ііііі}.

Першочерговим завданням новоствореної шкільної комісії була розробка плану єдиної школи в Україні. У загальних рисах він був сформований вже влітку 1917 р. План був представлений П. Холодним на розгляд другого Всеукраїнського учительського з'їзду. Оригінал програми цього заходу, що міститься у фондах НМІУ свідчить, що вона визначила основні напрямки його діяльності. Надалі залишалися актуальними українізація шкіл та план створення єдиної школи. Важливим елементом освітнього руху в Україні

стало відтворення діяльності «Всеукраїнського учительського союзу» як професійної спілки вчителів та викладачів закладів вищої освіти^{vii}.

У роботі з'їзду протягом 10-12 серпня 1917 р. взяло участь 700 делегатів серед яких відомі українські педагоги І. Стешенко, С. Русова, Я. Чепіга, М. Дем'яненко, Ф. Сушицький та ін. Обговорення плану єдиної школи відбулося на пленарному та секційних засіданнях нижчої, середньої та вищої школи і, зрештою, він був схвалений.

Згідно з планом організація єдиної шкільної освіти полягала у безпосередньому переході від нижчої до середньої школи, що давало б можливість дітям навчатися залежно від свого таланту та бажання батьків. З'їзд постановив, що «організацію національної школи учительство мусить перевести спільно з представниками народу». Відтак всі громадяни повинні мати право на безплатну нижчу, середню і вищу освіту, забезпечену підручниками, одягом та харчуванням. Освіта також мала стати обов'язковою та світською, за виключенням випадків, коли батьки бажали дати дитині релігійну освіту.

Школа мала стати єдиною (йшлося про роботу за загальнодержавною єдиною програмою), а навчання відбуватися в межах попереднього досвіду і знань дитини, нова ж інформація мала подаватися як «приторочене до цих меж»^{viii}.

Хоча навчання мало бути 7-ми річним та загальноосвітнім, однак економічні та політичні умови ускладнювали навчання дітей протягом такого терміну. Тому резолюція учительського з'їзду визначала, що навчання у загальноосвітній школі тимчасово можна обмежити курсом у чотири роки. В той же час, ще три роки навчання мали б стати початковим етапом при вступі до вищих початкових шкіл. Програма гімназії мала складатися з чотирирічного систематичного курсу наук. Вступ до технічних, сільськогосподарських та інших спеціалізованих шкіл мав відбуватися після 7-річної загальноосвітньої школи.

Зазначений план був також розглянутий на Всеукраїнському з'їзді представників «Просвіт» та Всеукраїнській нараді в справі організації народної освіти, які відбулися у Києві відповідно 20 вересня та 15-20 грудня 1917 р.^{ix}

Саме цей план ліг в основу проекту Генерального Секретаріату Освіти про єдину школу, а з кінця січня 1918р. й Міністерства народної освіти. В роботі брали участь більш ніж десять комісій, які всі очолював П. Холодний, товариш (заступник) Міністра народної освіти. Протягом незначного періоду у січні 1918 р. у комісіях головував Генеральний інструктор міністерства народної освіти О.Музиченко.

Загалом, в опрацюванні плану єдиної школи в Україні брали участь понад 130 авторитетних педагогів, учителів, професорів, громадських діячів серед них: С.Русова, Т.Лубинець, Н.Григорієв, О. Дорошкевич, А.Крушельницький, С.Бачинський, І.Огієнко, С.Кордуба, А.Алиськевич та інші. Поза тим до процесу були залучені представники всіх національностей, які мешкали в Україні. Петро Холодний зазначав, що у розробці проекту єдиної школи в Україні «вкладено працю великого числа людей, українських педагогів»^x.

Комісії працювали, з незначними перервами, протягом 1917-1919 рр. Схвалений Радою міністра освіти «Проект Єдиної школи на Україні» складався з трьох томів. Хоча документ розроблявся протягом довгого періоду, українські школи працювали за основними принципами, визначеними ще на першому і другому з'їздах учителів. В силу політичних обставин, «Проект» було лише частково втілено в життя.

Пріоритетні засади, зафіксовані у «Проекті» одночасно із його розробкою втілювалися у життя: відкривалися українські курси, школи, гімназії, університети. Урочисте відкриття першого Українського народного університету в Києві відбулося 5 жовтня 1917 р. Було відкрито три факультети: історико-філологічний, фізико-математичний, юридичний, а також підготовчі курси. Склад студентів був різноманітний: студенти вищих шкіл Києва та інших міст, курсистки, галичани, випускники середніх і вищих шкіл, народні учителі. Подібно до перших українських гімназій, Народний університет не мав власного приміщення. Заняття проводились в аудиторіях університету ім. Св. Володимира^{xi}. У листопаді того ж року була відкрита Педагогічна академія в Києві. При ній діяли однорічні педагогічні курси для підготовки учителів українських середніх шкіл.

Проблеми освіти дискутувалися на сторінках часопису "Вільна українська школа" (орган Всеукраїнської вчительської спілки), що виходив у Києві. Протягом існування часопису (вересень 1917 р. – грудень 1920 р.) формулювалися принципи єдиної загальноосвітньої світської освіти, розглядалися проблеми українізації, демократизації школи, повідомлялися шкільні новини. До редакційної колегії входили відомі українські громадські діячі та педагоги О.Дорошкевич, О.Музиченко, Я.Чепіга, С. Сірополко, П. і Г. Холодні, С.Русова та ін.^{xii}.

Після жовтневого перевороту 1917 р. ситуація в освітній сфері залишалася юридично неврегульованою. Щоб уникнути двовладдя в апараті народної освіти, Українська Центральна рада у грудні 1917 року скасувала шкільні округи, як органи зайвої централізації які діяли в межах комісаріатів. Були також скасовані посади директорів та інспекторів народних шкіл, а тимчасове завідування справами передавалося губернільним та районним комісарам, яких призначало Народне міністерство справ освітніх^{xiii}.

Генеральне секретарство освіти працювало над розробкою якісно нової концепції української освіти і намагалося враховувати інтереси національних меншин. В уряді також діяли інституції, які представляли їх інтереси і були складовою Генерального секретарства міжнародних справ. Однією з них було Генеральне секретарство з великоросійських справ УНР, створене у липні 1917р. Проте початок фактичної діяльності та остаточне формування цієї інституції припадає на листопад-грудень 1917 р. Її метою було вирішувати проблеми соціального, культурного, освітнього характеру та консолідувати російську громадськість в Україні. Комісаріат по департаменту народної освіти при ньому було створено наприкінці 1917 р. і очолив його російський художник О. Мако – один із засновників Спілки художників-киян у 1914-1919рр. У НМІУ зберігається оригінал листа до начальників навчальних закладів Київського навчального округу^{xiv}. Фактично, він є супровідним листом до анкети опитування батьків стосовно національного характеру навчання їх дітей. Сама анкета у фондах музею відсутня. У означений період російське населення не почувалося меншістю (про що опосередковано свідчить назва інституції). Проте документ підтверджує спроби російських політичних діячів в Україні пристосуватися до нових реалій.

Реформа школи в Українській Народній Республіці проводилася з урахуванням досягнень прогресивної тогочасної української та зарубіжної педагогічної думки. Необхідність реформування освіти диктувалася потребами будівництва незалежної Української Народної Республіки. Нова українська школа передусім була єдина, для всіх доступна, виховуюча, національно-

державна, лейтмотивом якої стало національно-духовне відродження українського народу. Закладалися підвалини для духовної єдності, духовної соборності багатоетнічного народу на базі мови, оскільки школа мала бути переведена на українську мову навчання. Проте це не означало ігнорування мов національних меншин, в тому числі й російської.

Проголошена демократичність української освіти означала, що всі діти, без огляду на їх стать, майновий стан та класове походження мали право навчатися. Для досягнення цієї мети, нижча і середня освіта мали стати безкоштовними для населення та фінансуватися державою або громадськістю.

Уряди які змінювали Українську Центральну Раду – гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР – в різній мірі підтримували і розвивали принципи народної освіти, закладені при УЦР. Радянська влада також значною мірою скористалась напрацюваннями попередніх років. Однак вона поклала за основу в навчанні класовий принцип та практично відмовилася від підручників, розроблених українськими педагогами. Цим самим вона почала виховувати громадянина, який мав служити державі.

Вознюк О.В.

ЕТНОПЕДАГОГІЧНА ІДЕЯ У СПАДЩИНІ І. ФРАНКА

Процес національного відродження України неможливий без формування національної свідомості. Адже рівень національної свідомості залежить не лише від теоретичного усвідомлення даної проблеми, але й від практичної здатності людини брати безпосередню участь у розбудові власної держави. Без належного акценту у процесі виховання досягти такого результату практично неможливо. Загубленість національних орієнтирів та байдужість до надбань власного народу призводить до втрати людиною зв'язку з Батьківщиною. Цей факт аргументує необхідність будувати зміст освіти, форми і методи навчання та виховання в першу чергу, з урахуванням багатовікової історії народу, на основі його національно-культурних особливостей і традицій. Реалізація такого завдання полягає у використанні етнопедагогічної спадщини нашого народу, яка бере свій початок десь у глибинах тисячолітньої історії.

В ідейному зростанні, педагогічній діяльності та творчій спадщині видатного письменника Івана Франка українська етнопедагогіка посіла одне з найвагоміших місць. Народна педагогічна мудрість мала колосальний вплив на формування світогляду, виховного ідеалу та педагогічної позиції мислителя.

І.Франко, поряд з іншими відомими педагогами, письменниками, етнографами, істориками, мовознавцями (М.Володкевич, І.Огієнко, С. Русова, Я. Чепіга, Леся Українка, М.Грушевський, Б.Грінченко, М.Максимович, О. Потебня), надавав величезного значення вивченню родинних традицій, звичаїв та обрядів у всебічній підготовці молодого покоління до усвідомлення власної державності, активної участі у збагаченні духовної і матеріальної культури свого народу, безупинного процвітання нації, що, власне, і має бути найвищим ідеалом кожного українця. Національне виховання, на його думку, в першу чергу повинне формувати свідомий патріотизм, високу моральність, освіченість, фізичну і естетичну досконалість, витривалість, ініціативність.

Внесок І. Франка у дослідженні значення української етнопедагогіки, досягнень педагогічної культури Київської Русі, українського відродження XVI- XVII століть, історії вітчизняного шкільництва у Західній Україні рубежу XVIII-XIX століть важко переоцінити. Сам І.Франко був письменником з цілком своєрідною, яскраво вираженою українською національною індивідуальністю. Як кожний видатний письменник, Іван Франко жив у світі різних образів, яким надавав своєрідного забарвлення, наповнював їх самобутнім змістом, наділяв їх народними звичками та способами мислення. У поемі «Лис Микита» автор широко використовує народний вірш, приказки та прислів'я, вводить до неї власні спостереження і примітки критичного характеру. Письменник переконаний, що завдяки скоромовкам, загадкам, казкам збагачується творча уява дитини, удосконалюються навички усного мовлення, дотепності, зароджується фантазія, гумор, природний потяг до спілкування. Дитяча фольклорна творчість збагачує дидактичні можливості етнопедагогіки.

І.Франко з гордістю писав про українську народну творчість: «Ані німці, ані поляки не мають такої багатой, високогуманної, живої і справді національної, а для студіюму гімназійного (іменно яко введено в вірці літератури артистичної) зовсім придатної усної, народної словесності, пісень і оповідань історичних, малюючи тисячолітню минувшість нашого народу, його безчисленні невзгоди, погляди і змагання». Він вважав, що у школах потрібно збільшити час, відведений для вивчення народної творчості, бо вона повинна стати пропедевтикою рідної мови, історії, літератури для молодого покоління. З усіх висловлювань І.Франка випливає, що жива народна мова має лежати в основі літератури. Вивчення літератури, у свою чергу, повинно починатись найперше з народної творчості, читання якої у дитинстві на все життя вкорінює у душі людини любов до рідного слова, його краси.

Виховання етнопедагогічними засобами впливає з народного поняття моралі – шляхетність, доброта, чесність, справедливість, людяність. Основними критеріями моральної гідності є любов до праці; повага до батька, матері, старшої людини. Пріоритетність цих якостей відображається у народних казках, наприклад - «Котигорошко», «Мудра дівчина», «Дідова дочка і бабина дочка», «Батько й син»; у прислів'ях і приказках – «Україна, Бог, родина – то святі слова, дитино», «Батько і мати – два сонця у хаті», «Яблуко від яблуні далеко не відкотиться», «Хліб усьому голова».

І.Франко обґрунтовував важливість етнопедагогіки у відродженні генетичного коду українського народу, формуванні нового покоління українців, яке здатне не тільки розвивати і стверджувати національні надбання, а й значною мірою впливати на прогрес світової цивілізації загалом, що є досить актуальним на сучасному етапі інтеграції України у світову спільноту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Енциклопедія освіти. К. – 2008.*
2. *Смаль В.З. Педагогічні ідеї Івана Франка. - К., - 1966.*